

Mosaik Nordre Begravelsesplads i Møllegade

af Josef Fischer

Den jødiske
begravelses-
plads i
Møllegade er
den næstældste
begravelses-
plads i
København.

Den blev
anlagt i
slutningen af
det 17.

århundrede.

Siden 1676
havde der
været fast-
boende jøder i
København, og
når der indtraf
et dødsfald,
måtte jøderne
transportere
liget til Altona
for at begrave
det der på den
jødiske begravelsesplads.

DEN FØRSTE JODISKE BEGRAVELSE

Da den unge David Israel døde i 1693, opstod der vanskeligheder med at føre liget til Altona, og Magistraten gav da tilladelse til at begrave liget uden for Nørreport ved sandgravene. Jødernes ældste – Axel Cantor, Abraham Cantor, Meyer Goldschmidt og Ruben Fürst – indledte derefter forhandlinger med Magistraten om købet af et jordstykke på ca. 990 m² omkring graven. Det skulle indrettes som begravelsesplads for den jødiske menighed, der blev grundlagt 1684. Købekontrakten blev underskrevet den 29. august 1694, og grunden blev betalt med 200 rigsdaler. Kontrakten indeholdt den bestemmelse, at jordstykket måtte benyttes som begravelsesplads for jøderne. »saalænge Hans Majestæt Kongen tillader Jøderne at maatte bygge og bo i København, dog ingen at komme derudi uden forbemeldte Ældstes og deres Arvingers Vilje og Consens«. Efter 10 år anså menighedens ældste, at pladsen var for lille, når de regnede med menighedens stadige vækst. Hertil kom, at jødernes begravelse blev forstyrret og følget generet af kedelige typer, da pladsen lå åben og ubeskyttet. Sådan blev det formuleret i en klage til Kongen i 1704. Man ansøgte derfor om tilladelse til at indhegne begravelsespladsen og at bygge et hus til kapel og bolig for en opsynsmand. Tilladelsen blev givet, og de ældste købte af Magistraten en grund på ca. 500 m², der blev betalt med 100 rigsdaler. Boligen og kapellet blev bygget, og der blev ansat en opsynsmand.

PESTEN 1711

Kapellet kom menigheden til gode ikke blot ved begravelserne, men også ved den store pest i 1711. De få sygehuse og lazaretter, der blev indrettet, var hurtigt overfyldt og måske slet ikke åbne for jøderne. Derfor ansøgte forstanderne om tilladelse til at føre de pestsyge jøder ud til menighedens eget lazaret, der var blevet indrettet i kapellet. De fik tilladelsen og lov til at begrave de pestdøde på begravelsespladsen. Der findes endnu fire gravsten over fem pestdøde.

REJSTE ELLER LIGGENDE STEN

Et af ofrene for pesten, Jacob Franco, gav i øvrigt flere år efter anledning til en strid inden for menigheden, idet hans sønner lod mindestenen lægge ned over faderens grav. Sådan var det skik og brug blandt de portugisiske jøder, som han tilhørte. Men menighedens ældste, der hørte til de såkaldte højtyske jøder, krævede stenen rejst ved gravens hovedende, som det var almindeligt for dem. Sagen blev indanket for Kongen, der i 1718 besluttede, at hvis der fandtes et fortilfælde med liggende gravsten, så skulle man have lov til at bruge denne tradition. Da det ikke var tilfældet, måtte Franco'erne finde sig i deres skæbne. Stenen står således den dag i dag rejst over graven.

DEN PORTUGISISKE BEGRAVELSESPLADS

Det var denne begivenhed, der gav stødet til, at en lille kreds af portugisere søgte at erhverve deres egen begravelsesplads. I 1715 købte de et stykke jord af Magistraten ved den bestående begravelsesplads på ca. 500 m² og med ret til at bruge den som begravelsesplads. De fik også tilladelse til at indhegne stedet dog uden ret til at anvende det til anden brug eller at sælge det.

Der er kun bevaret fire gravsten på den portugisiske begravelsesplads, og de er selvfølgelig lagt

ned over gravene. Det varede ikke mange år, før portugiserne sluttede forlig med den højtyske menighed, således at dennes forstandere overtog bestyrelsen af den samlede begravelsesplads. Ved en ny udvidelse i 1748 tales der i skødet om den »incorporerede« begravelsesplads.

UDVIDELSER

Udvidelsen skyldtes ønsket om at få større grund til kapellet og inspektørboligen. De ældste ansøgte derfor om køb af et stykke jord med en bredde af ca. 3 m mellem bygningen og vejen, men stads-kæmneren, byens kasse- og regnskabschef, satte sig imod det. Menigheden skulle købe hele det stykke ca. 63 m lange jord, der var mellem begravelsespladsen og vejen, og hvis bredde var ca. 6 m på den smalle og ca. 12 m på den bredere side mod nord. Magistraten gav kæmneren medhold og forlangte af menigheden, at det yderste stykke på ca. 16 m.s længde foreløbig ikke måtte inddrages til begravelsespladsen. Sandgravene skulle først fyldes op, og der skulle anlægges en vej tværs over den opfyldte grund.

20 år senere var sandgravene fyldt så meget op, at Magistraten kunne anlægge en kørebane til begravelsespladsens udvidelse, og i 1768 solgte den et areal på over 1.200 m². I købekontrakten forlanges der 300 rigsdaler for pladsen »tillige som Erstatning for den Stenbro, der blev lagt udenfor den nye Kirkegaard«.

STENENE SANK

Opfyldt jord egner sig naturligvis ikke til en begravelsesplads, hvor man ønsker grave og mindsten bevaret til evig tid. De fleste gravsten sank da også efterhånden helt ned i jorden. Derfor lod Repræsentantskabet dem omkring 1905 hæve og rejst på cementunderlag. Der er dog endnu en hel del sten, hvor kun halvdelen rager op af jorden.

Således blev den ældste del af begravelsespladsen på i alt ca. 3.600 m² skabt. Den blev benyttet fra 1693 til 1804. Den giver indtryk af en helhed, der er ensartet og udpræget jødisk uden påvirkning udefra.

SYMBOLER

Disse endnu bevarede ca. 600 gravsten er omtrent ens i form og højde, kun prydet med de dekorative hebraiske udhævede typer, der fylder hele stenens forside. Undtagelsesvis er stenens forside formet som et forhæng, der er samlet ved stenens hoved i en krone. Nogle sten er prydet med en vandkande og et vandfad som tegn på, at de er rejst over et medlem af Levi stamme. Andre er prydet med to hænder, der er samlet ved fingerspidserne som tegn på, at den afdøde hørte til kohanitterne, dvs. præsteslægten, der løfter hænderne for at lyse velsignelsen.

Her finder vi gravstenene over den første rabbiner i København, Abraham Salomon, rabbiner Marcus David og to af hans efterfølgere, Hirsch Samuel Levy og Gedalia Levin. Desuden er her den dårligt bevarede gravsten over en af menighedens grundlæggere, Meyer Goldschmidt.

KØBENHAVNS BOMBARDEMENT 1807

Det er ikke kun tiden, men også ydre begivenheder, der er forklaringen på de forholdsvist få gravsten, der er bevaret her. Københavns bombardement i 1807 har i dobbelt forstand virket ødelæggende på begravelsespladsen.

På en af gravstenene findes den oplysning, at den er sat som erstatning for den originale sten, der blev tilintetgjort ved beskydningen. Det er næppe den eneste sten, der blev ramt af bomberne. Desuden har de engelske besættelsestropper øvet hærværk på begravelsespladsen. En del af dem havde kvarter i nærheden, og når de rigtig skulle udfolde deres lystighed, sprang de over plankeværket og morede sig med at vælte gravstenene.

DE ENGELSKE SOLDATERGRAVE

Når der indtraf dødsfald blandt dem, syntes de, det var det nemmeste at få begravelsen foretaget på den nærmeste kirkegård, uden småligt hensyn til trosforskellen. Efter at besættelsestropperne var draget bort, henvendte forstanderskabet for det jødiske begravelsesselskab sig til myndighederne for at få tilladelse til at lade ligene grave op, så man kunne begrave de 6-8 englændere på en af de kristne kirkegårde. Men Sundhedskollegiet satte sig imod det, og gravene ligger der endnu. På overrabbiner Gedalias forlangende blev der opsat et gitter omkring gravene, men det har været forsvundet i mange år.

NY UDVIDELSE

I 1800 henvendte repræsentanterne sig til Magistraten om køb af endnu et stykke jord nærmest det sidst erhvervede. Da det mødte modstand, gik repræsentanterne direkte til den gartner, der havde jorden i fæste, og købte ca. 3.600 m² for 2.000 rigsdaler. Det modsatte Magistraten sig også. Den og ikke fæsteren var den rette sælger, og man forlangte en høj pris. Repræsentanterne synes at have haft god tid, for de indrettede den nye plads. Så truede kæmneren med at indkalde dem for Forligskommissionen, og først da erklærede de sig villige til at betale. Skødet blev udstedt i 1805.

CAROLINESKOLENS MÆND

Den femte udvidelse fandt sted i 1831, da menigheden købte et grundstykke på ca. 1.700 m² af Magistraten.

Pladsen bag kapellet blev forbeholdt barnegrave, og der findes derfor ikke mange gravsten bevaret. Blandt de mere fremtrædende medlemmer af menigheden, der fandt deres hvilested på denne del af begravelsespladsen, kan nævnes finansmanden, hofråd David Amsel Meyer. Han stiftede

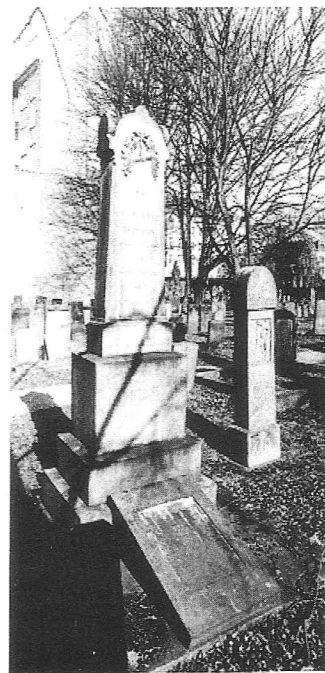
mange legater af hvis midler Mosaisk Drengeskole i 1805, Carolineskolen i 1810 og stiftelsen Meyers Minde i 1825 blev oprettet. Overrabbiner Abraham Gedalia ligger her og etatsråd M.L. Nathanson, der var købmand, nationaløkonomisk forfatter og redaktør af Berlingske Tidende. I mange år stod han i spidsen for Drengeskolen og Carolineskolen.

I 1849 indledte repræsentanterne forhandlinger med flere grundejere om en ny udvidelse og købte en grund mod øst på ca. 3.100 m², og da Magistratens samtykke var indhentet, blev der udstedt skøde i 1851.

NY STIL OG DANSK TEKST

Indtil begyndelsen af 1800-tallet brugte man den traditionelt formede mindesten med hebraisk inskription. I det nye århundrede finder man mere eller mindre påvirkning fra den ydre verden både på mindesmærkernes form og inskription. Ensartetheden er forsvundet.

Nogle familier havde midler til at rejse en prangende og kostbar gravsten over deres afdøde slægtningsgrav. Det ses især på den del af begravelsespladsen, der blev benyttet efter 1851. Her finder man ikke kun inskriptioner med blandet sprog, hebraisk og dansk, men mange med udelukkende dansk tekst. Ikke alle de monumentale og kostbare gravsten udmærker sig ved særlig skønhed og god smag. Mange af dem passer slet ikke til omgivelserne.

KENDTE PERSONER

På det sidst erhvervede stykke jord ligger flere personer, der har indlagt sig fortjeneste inden for eller uden for menigheden. Af dem kan nævnes legatstifterne Rose og Simon Aron Eibeschütz, professor Abraham Alexander Wolff, der var menighedens overrabbiner i 63 år, storkøbmand fra Århus Hartvig Philip Réé, politiker og bankdirektør David Baruch Adler og Nationalbankdirektør Moritz Levy. Også skuespillerinden Johanne Luise Heibergs moder, Henriette Pætges, fandt sit sidste hvilested her.

JØDISK SKIK OG BRUG

Hvad man nu om dage forstår ved kirkegårdskultur, kendte man ikke på nogen jødisk begravelsesplads i tidligere tider. Man holdt gravene og begravelsespladsen i ære ved at våge over gravfreden. Den måtte ikke forstyrres, da graven var den afdødes eje for evig tid. Man besøgte sine kæres grav på dødsdagen og bad for deres sjæl, men man plantede ikke træer eller lagde blomster på graven. Som et ydre tegn på, at slægt og venner ikke havde glemt den afdøde, lagde man ved hvert besøg en lille sten på mindesmærket. De, der gik forbi graven, kunne da se, at den afdøde stadig blev mindet.

PLADSEN I STANDSÆTTES

Der kom nye tider med nye tanker, og man ønskede også at vise dette i formen. Repræsentanternes formand, Moritz G. Melchior, gjorde sig til talsmand for den nye retning og fremlagde i 1852 et forslag til, at »den ældre Kirkegaard bliver sat i forsvarlig Stand, da det næppe er Samfundet værdig at lade Kirkegaarden forblive i dens nuværende forsømte og forfaldne Stand«.

Blandt mange forbedringer og istandsættelser

krævede han, at der skulle anlægges veje mellem gravene. Det godkendte overrabbineren, forudsat at ingen grave blev opgravet, og at der ikke blev fjernet noget fra gravene. Da nogle medlemmer af menigheden hævdede stemmerne mod forandringen, bad man Kirkeministeriet om en udtalelse. Ministeriet godkendte anlægsarbejdet, og efter flere skærmydsler i menigheden kunne istandsættelsen gennemføres.

To opsynsmænd vågede over, at arbejderne holdt sig strengt til deres instruks ved anlæggelsen af de nye veje og gange. Buske og træer, der voksede uden plan eller pasning, blev fjernet. Der blev ansat en gartner til vedligeholdelsen.

ENDNU EN UDVIDELSE

I 1855 erhvervede repræsentanterne på en auktion et stykke jord på ca. 1.100 m² til en ny udvidelse, selv om det kunne være en årrække, før der blev brug for den. Tilladelsen til at anvende jorden til begravelser måtte passere Sundhedskommissionen og Justitsministeriet, før den i 1873 var på plads. Det blev den sidste udvidelse.

De liggende sten på den portugisiske begravelsesplads

EFTER DE 8 UDVIDELSER

Begravelsespladsen omfatter nu ca. 13.500 m² efter 8 udvidelser siden anlæggelsen i 1694, nemlig i 1704, 1715, 1748, 1768, 1805, 1831, 1851 og 1855.

Den er fuldt belagt bortset fra ganske få, måske 10 gravsteder, der er købt som familiegravsted og endnu vil kunne benyttes.

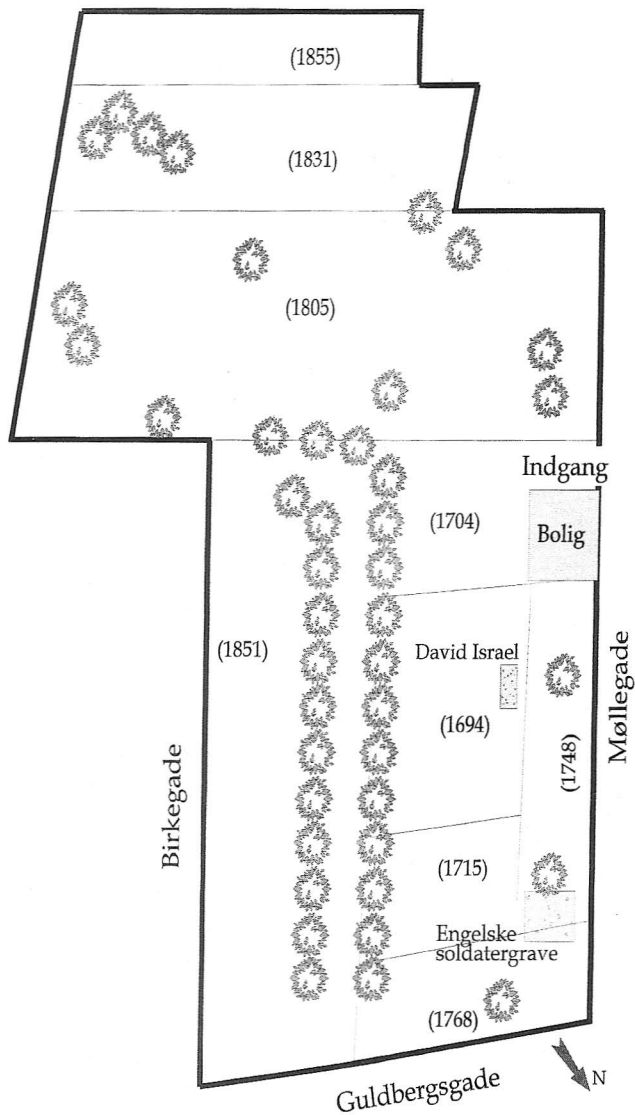
I 1881 blev det vedtaget at opføre en mur til Guldbergsgade og Birkegade, og den indvundne plads blev solgt til familiegravsteder.

DEN NYE BEGRAVELSESPLADS

Da det nu var slut med udvidelser på det efterhånden stærkt bebyggede Nørrebro, begyndte repræsentanterne at undersøge mulighederne for at købe en grund til en ny begravelsesplads et andet sted i byen. Der kom tilbud fra Vesterbro og Østerbro, men i 1882 tilbød Københavns Begravelsesvæsen en del af de grunde, der var erhvervet til Vestre Kirkegård. Det tilbud tog repræsentanterne imod og købte et areal på ca. 27.000 m² for 21.858 kr.

Den nye begravelsesplads, Mosaik Vestre Begravelsesplads, blev indviet og taget i brug i begyndelsen af 1886.

PLAN OVER BEGRAVELSESPLADSEN I MØLLEGADE

Årstallene angiver året for erhvervelse af det pågældende jordstykke. Tillige er anført placeringen af den første grav, David Israel (d. 1693), og hvor det formodes, at de engelske soldater er begravet.

© Rabbiner og bibliotekar Josef Fischer.

Oprindelige titel:

Den gamle jødiske Kirkegaard i Møllegaade, København.

Publiceret første gang i *Vore Kirkegaarde*, udgivet af Foreningen for Kirkegaardskultur, 6. årgang, Holstebro 1929.

Respektfuldt bearbejdet og forkortet af Erik Henriques Bing.

Udgivet af Det mosaiske Troessamfund, 1997.

Layout og tilrettelæggelse: Hugo Nathan.

Fotos: Erik Henriques Bing og Hugo Nathan.

Tryk: DaMi Colour Print.

Anden litteratur om begravelsespladsen:

Jul. Margolinsky: *Jødiske dødsfald i Danmark 1693 - 1976*, Dansk Historisk Håndbogsforlag, København 1978.

Elias Levin: *Den gamle jødiske begravelsesplads i Møllegaade 1694 - 1994*, bind 1 og 2, København 1994.

Det Mosaiske Troessamfund

Det jødiske samfund i Danmark

Ny Kongensgade 6 · 1472 København K · Tel. 3312 88 68 · Fax 3312 3357